

המאבקים הפנים-צבאיים על זהות הצבא

יגיל לוי¹

בעשרים השנים האחרונות נעשה הצבא לזירת מאבקים פנימיים על זהותו, לראשונה משנות ה-50 של המאה ה-20. תהליך זה מתרחש בשל הצטברות של כמה תנאים. בהשפעת תהליכים חברתיים החיצוניים לצבא, ובמרכזם הפיכת החברה ל"חברת שוק" המעמידה במרכז את הכמיהה לנורמליות ולא להקרבה צבאית, מתחולל **בצבא שינוי בהרכב החברתי**. המעמד הבינוני-יחילוני – חוט השדרה ההיסטורי של הצבא – מקטין את חשיפתו לתפקידי לחימה מסכני חיים ומאפשר מוביליות בתוך הצבא לקבוצות שקודם לכן מוקמו בשוליו, ובהן מזרחים ממעמד הביניים ומטה, קבוצות מהגרות, דרוזים, נשים ובעיקר דתיים.

בכד בכד, הפיכת השירות לבררני באופן גלוי מעניקה לקבוצות אלה כוח לתבוע מהמדינה הגנת יתר והשפעת יתר שתעצב את הצבא בצלם, לעומת קבוצות שאינן משרתות או שתומתן מצטיירת בעיני הקבוצות התובעות כפחותה. אפקט הבררנות מתעצם עקב נראות **ההסללה האתגרמעמדית הפנים-צבאית**: נוכחות יתר של הקבוצות המבוססות במסלולים הטכנולוגיים העיקריים המשיאים תועלת בשוק העבודה, למול נוכחות מוגברת של קבוצות מחוץ למעגל המעמד הבינוני-יחילוני הגברי במקצועות הלחימה, בעיקר של "הצווארון הכחול".

אישוויון צבאי מעורר מתחים. הם מועצמים עוד יותר עקב זליגה של **פוליטיקת הזהויות** מהחברה לצבא. זליגה זו מועצמת לא רק מהתגברותה של תרבות פוליטית זו בחברה מאז שנות ה-90 של המאה ה-20, אלא גם משום שהצבא זנח את מודל כור ההיתוך ואימץ "ניהול שונות" המכיר בזהויות חברתיות נפרדות, ובכך מאפשר גיבוש זהויות חדשות בתוך הצבא (דוגמת דתיות).

התוצאה היא **התפתחות מאבקים על עיצוב זהותו של הצבא**. נמשיג מאבקי זהות: אין אלו מאבקים על סמכות פורמלית. מדובר בהתמודדות על זהות הצבא, על מערכת הערכים והסמלים שלו ועל השאלה מי יכולה להצטייר בחברה כאליטה צבאית ומי לא. המאבק מתחולל בין קבוצות בתוך הצבא שמתווכות באמצעות רשתות חברתיות ואף קבוצות מאורגנות מחוץ לצבא. המאבק מתבטא בהתנהגות של המשרתים והמשרתות בצבא ובהשקפותיהם. מאבק על זהות נבדל מקונפליקט פוליטי על התנהלות הצבא, דוגמת זה שהתנהל לאחר מלחמת לבנון הראשונה, בכך שהוא עוסק בזהות הצבא ולא במשימותיו, והחיילים עצמם נוטלים בו חלק.

המאבק החרד"לי על זהות הצבא

המופע הראשון של מאבקים אלה היה הקול החרד"לי המאורגן. בעקבות ההתנתקות בשנת 2005, התפתחה קריאת תיגר מצד הקבוצה החרד"לית, שנמנים עימה אחוזים ספורים מקרב האוכלוסייה היהודית, אשר מצדדת בהחמרה הלכתית לצד טענה בלתי מתפשרת לבעלות יהודית על שטחי הגדה המערבית. מאז האינתיפדה הראשונה הגבירה קבוצה זו את נוכחותה בשדרה הלוחמת של הצבא. שילוב הדתיים בצבא נעשה בדרך כלל בתיווך רשת מסועפת של מוסדות שעיצבו מסלולי שירות ייחודיים של ישיבות הסדר, ישיבות גבוהות ומכינות קדם-צבאיות דתיות. הראשונה בהן, "מכינת בני דוד" בעלי, הוקמה בשנת 1988 והייתה לקטר הצמיחה של נוכחות חובשי הכיפה בצבא, שחלקם גם ממשיכים לתפקידי קצונה. כמחצית מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי מתגייסים לצבא באמצעות רשת זו, שמחברת גם את אלה שאינם חרד"לים. את הגיוס המאורגן, שחלק ניכר מריכוזו ביחידות החי"ר והשריון, מתרגמים ראשי המוסדות לכוח מיקוח, והם נושאים ונותנים עם הצבא על עיצוב מסלולי השירות של בוגריהם, על סביבת השירות באשר לנוכחות נשים, ואפילו על אופי המשימה.

בעקבות ההתנתקות חלה תפנית בגישתם של ראשי המוסדות, מהתגוננות מפני האפקט המחלן של הצבא שעמדה ביסוד רעיון ההקמה של המכינות, ליומרה לעיצוב מחדש של תרבות הצבא. יומרה זו נבעה משילוב של צבירת מסה קריטית של חובשי כיפה ביחידות הקרביות עם אפקט ההתנתקות, שילוב שאיים על מפעל ההתנחלויות. איום זה הועצם לאור כוונת ראש הממשלה אריאל שרון ליזום תוכנית "התכנסות" שתכלול פינוי התנחלויות בגדה המערבית ופינוי מאחזים בלתי חוקיים. השבר הוחרף אף יותר בשל תחושת הכישלון של המגזר הדתי למנף את נוכחות תלמידיו בצבא כדי לסכל את פינוי ההתנחלויות ובשל שיעור הסרבנות הנמוך שנרשם בפועל.

את הביטוי הרהוט ביותר של החזון החרד"לי לעיצובו מחדש של הצבא סיפק הרב יגאל לוינשטיין, ממייסדי המכינה בעלי, בנאום מתוקשר ביולי 2016. לפי חזון זה, על הצבא לחתור למימוש הניצחון כערך מרכזי אשר אינו כפוף לערכי מוסר אחרים, המקודמים בעיקר בידי ארגוני זכויות אדם והמערכת המשפטית. שני האחרונים נתפסו בעיני לוינשטיין כמי שקושרים את ידיו של הצבא ואף כמי שמפקירים את הלוחמים. בנאומו הוא למעשה קעקע את הקטגוריה של חפים מפשע בהתייחסו לצד הפלסטיני, וביקר בחריפות את הפרקליטות הצבאית בטענה שהיא מגינה על הפלסטינים, ובכך מסכנת חיי חיילים. לוינשטיין ראה בזאת לא פחות מאשר "דה-לגיטימציה של הלחימה". הוא הזכיר את מבצע צוק איתן שהתנהל שנתיים קודם לכן, שבו נהרגו חיילים רבים יחסית ואשר עורר מחדש את הדילמה שהעצימה גם פרשת אלאור אזריה שהתפוצצה חודשים ספורים קודם לכן:

המתח בין השמירה על כללי המשפט הבין-לאומי המגינים על חסינותם של אזרחי אויב, ובין השמירה על חייהם של החיילים, הנדרשים לעתים להסתכן כדי לכבד חסינות זו. לוינשטיין גם ביקר את חיל החינוך, בטענה שחלקים מפעילותו עודדו דיון בדילמות ערכיות. שוויון מגדרי ושילוב להט"בים נתפסו כשיקולים זרים הפוגעים בחוסנו של הצבא. מובן שמעל לכל הרטוריקה הזו ריחפה מחויבות הצבא לפיתוח מפעל ההתנחלויות. סדר יום זה השתקף גם בפרשת אזריה.

התקוממות לוחמי הצווארון הכחול

בעוד הקול החרד"לי מחדד את מסריו הביקורתיים, התעוררה התקוממות בקרב לוחמי הצווארון הכחול. הכוונה בעיקר לחיילים שלהם זהות ימנית-מזרחית-מסורתית, המשרתים בתפקידי שיטור בגדה המערבית וברצועת עזה. הביטוי המכונן שלה היה פרשת אזריה. החלטת הצבא להעמיד את אזריה לדין והרשעתו בהריגה עוררו גל מחאה חסר תקדים נגד הצבא, לצד ביטויי תמיכה בחייל, שטען שפעל מתוך הגנה עצמית.

ברשתות שתמכו באזריה ניכרה בולטות של מזרחים, שביטאו תחושת אפליה על רקע אתני. במחאה זו ניתן לראות דפוס המאפיין מחאה של מזרחים מסורתיים, שגישתם נטושה בעולם משמעות המעניק בכורה לסולידריות מקומית על פני פוליטיקה אוניברסלית, שבמקרה זה מביעה לכאורה סולידריות עם האויב הזוכה להגנה במחיר פגיעה בחייל צה"ל. לתמיכה באזריה היה גם ממד מעמדי של "פועלים שחורים" שנבגדו בידי הצבא. תחושה זו בלטה במיוחד מול הגיוני של אזריה בעיקר בקרב קבוצות אשכנזיות-חילוניות, והיו בהן כאלו שאף רמזו להקשר האתני של מעשה אזריה ותומכיו. המרכז שמאל, שבו בולטת נוכחות אתגר-מעמדית זו, הגן על הצבא, אם בשם השמירה על ערכי "טוהר הנשק", לשיטתו, ואם בשם השמירה על התנהלות הצבא על פי חוק, תוך שבשיח בלטה סטריאוטיפיזציה של מזרחים כאלימים.

אפשר להבחין בשתי תמות הנוגעות למאבק זהותי של תומכי אזריה. האחת היא שיח הקורא תיגר על שלוש ישויות: מערכת המשפט הצבאית וערכיה, מאחר שלא העניקה משפט צדק לאזריה ולא ייצגה לכאורה את רוח העם; על המערכת הצבאית והקצונה שלה שהפקירה אותו; ועל מתנגדי אזריה, לרבות מפקדיו, שנתפסו כמשתפי פעולה עם הטרור הפלסטיני בעצם העמדת אזריה לדין. היה זה שיח החיילים "הפשוטים" התופסים עצמם כמייצגי העם, אך מתלכדים כנגד קבוצות כוח המתנכלות להם. לוינשטיין רמז לכך בנאומו הראשון חודשים ספורים לאחר פרוץ הפרשה.

התמה השנייה, כפי שעולה מניתוח השיח ברשתות החברתיות, היא גאווה בהפעלת אלימות ללא צורך לספק לה הצדקות כבעבר, לרבות העצמתו של שיח הנקמה בפלסטינים (אזריה

נימק את מעשיו גם בנקמה). הפיכתו של אזריה לדמות תקשורתית בולטת, עד כדי הצגתו כגיבור שעשה את המוטל עליו, ביטאה את התפנית.

מחאת המילואים נגד ההפיכה המשטרית

המאבק מימין יצר תפנית נגד מהמרכזשמאל של המעמד הבינוני-חילוני, אשר באה לירי ביטוי במחאת אנשי ונשות המילואים נגד ההפיכה המשטרית ב־2023. הייתה זו מחאה של חיילי מילואים מבוססי מעמד בינוני-חילוני, שנשענה בעיקר על יוצאי חיל האוויר, היחידות המיוחדות והמערכים הטכנולוגיים, שבהם עדיין ניכרת נוכחות גבוהה של בני מעמד זה. מרבית המוחים איימו לבטל את שירותם ההתנדבותי או להשעותו אם תתממש ההפיכה, וחלקם כבר החלו להיעדר מאימונים.

מחאה זו הייתה תקדימית כי בשונה ממחאות עבר של אנשי מילואים, המוחים לא התנגדו למשימה הצבאית אלא לשינוי משטרי. חשוב מכך, הם מסגרו את המחאה כחווה שהופר בינם לבין המדינה, ולא כעניין אידיאולוגי. לטענה על הפרת החוזה היו כמה מרכיבים, ואחד מהם נגע במישרין למאבק על זהות הצבא. טענת ההפרה התמקדה לא רק בתהליך הדמוקרטי של עיצוב משימות הצבא, אלא גם בחוקיותם. בעצם, ביקשו המוחים לנטרל את אפקט אזריה על הצבא, אפקט שהחמיר עם כינון ממשלת הימין ב־2023. כלומר הם ביקשו להבטיח צבא הפועל כחוק ולא כמיליציה החשופה להשפעות חיצוניות. זאת, מתוך חשש שההפיכה תפגע בפקודת החוקי על הצבא וכך גם תחשוף את אנשי המילואים לסכנת תביעה בערכאות בין־לאומיות. הם הגנו על מערכת הקודים הצבאית המשקפת את זהותם, מערכת המאפשרת להם לדמיין את עצמם פועלים במסגרת סדר סמלי של צבא מוסרי.

תגובת הנגד של החרד"לים ולוחמי הצווארון הכחול במלחמת עזה

בעוד מחאת המילואים מנסה להתמודד עם השפעתו של המגזר החרד"לי ושל לוחמי הצווארון הכחול על הצבא, פריצתה של מלחמת עזה בשבעה באוקטובר 2023 העניקה לקבוצה החרד"לית הזדמנות להצדיק את ביקורתה – לא רק כלפי הכישלון המדיני המתמשך מאז הסכמי אוסלו וההתנתקות, אלא גם כלפי הכישלון הצבאי. לטענתה, הנושאים באחריות לכישלון הוא הפיקוד החילוני והצבא שהאליטות החילוניות החלישו, בפרט לאור זאת שהצטייר שהצבא הכיל את האיומים של השעיית ההתנדבות מצד הטייסים.

על רקע זה התפתחו מופעי לעומתיות חרד"ליים חדשים. הבולט בהם היה קידום שיח הנקמה שהיה עד אז בשולי התרבות הפוליטית וגם הצבאית. הוא לווה בחתירה לניצחון מוחלט, ללא כוונה להסוות אלימות שהופעלה נגד העזתים או להתבייש בה. בתוך כך חולל

השיח החרד"לי דההומניזציה של העזותים, עד כדי מחיקת הקטגוריה של חפים מפשע בעזה.

ביטוי מרכזי אחר ניכר בהתחדשות תנועת השיבה לגוש קטיף, לרבות קביעת מזוזות בבתיים עזתיים שנתפסו בידי חיילים. למעשה היו אלה הלוחמים החרד"לים שהבליטו לראשונה את הקריאה לשוב לגוש קטיף, בהפגנים במדים מתוך שטחים שנכבשו ושמהם פונו התנחלויות. תצלומים וסרטונים של חיילים פתחו את כנס השיבה לגוש שארגנה בינואר 2024 קואליציית כוחות פוליטית.

קולות אלו, שייצגו גל משיחי, לא רק שיקפו את האידיאולוגיה של הקבוצה החרד"לית. הרטוריקה הדתית היא גם הדרך של הקבוצה להבליט את המענה הייחודי שרק היא, לשיטתה, יכולה לתת למדינה בעת המשבר הצבאי-מדיני שאליו נקלעה ולהציע חלופה למיליטריזם החילוני. זו גם דרכה לסמן, שוב, קבוצות אחרות כמחלישות את הצבא. לכן, משהצטבר מספר גדול של חללים מקרב הקבוצות הדתיות, בעיקר המתנחלים, דוברים דתיים תיעדו את המספרים והבליטו את ייצוג היתר של קבוצתם במפת החללים. גאווה זו הונגדה לתחושת הקיפוח החרד"לית על מניעת קידומם של קצינים חרד"לים, האליטה העתידית של הצבא, רק משום שהם "בעלי השקפת עולם של הכרעה, לא של הכלה", כטענת הרב לוינשטיין, תוך כדי מינוף אי-קידומו של עופר וינטר, בוגר המכינה בעלי, לדרגת אלוף.

ביטוי רהוט לסדר היום החרד"לי בעיצוב הצבא ובערעור על ערכיו החילוניים במובנם הרחב הציג גם תא"ל ברק חירם, בנאום שנשא באוגוסט 2024, עם סיום תפקידו כמפקד אוגדה שלחמה בעזה. בנאומו תקף חירם את החברה הליברלית והתווה לא רק את דמותה הרצויה של החברה בעיניו, אלא אף יותר מכך – את דמותו של הצבא. לדבריו, זהו צבא שבמרכזו הקרבה שאינה נדרשת לשם חזרה לנורמליות של חברה המעמידה במרכז את רווחת הפרט, אלא כדי לממש את "הערכים והאמונות העתיקים, אלו המאחדים את כולנו והופכים אותנו לעם הנצח". יתר על כן, בהנגידו את "עמידתנו האיתנה" במלחמה מול התרבות החילונית, רמז חירם לתפיסה החרד"לית שהתעצמה במלחמה, ולפיה בזכות המלחמה "מתפרצת ומופיעה המהות הפנימית שלנו כעם", כאמירת הרב סדן.

קריאת התיגר החרד"לית הייתה אפוא, שוב, בעלת אופי מאורגן – התנהלותם של הלוחמים זכתה לתמיכה ואף לפרשנות מחודשת מצד הרשת המוסדית, המורכבת משחקנים פוליטיים והלכתיים. קריאה זו התריסה נגד ההנהגה הפוליטית, סמכות הפיקוד הצבאי ומערכת הקודים הצבאית, ובכך החדירה את הפוליטיקה אל תוך הצבא. היא ביטאה חרפה בטון החרד"לי, לא רק בתוכן – אשר הציב אתגר חריף יותר מבעבר לערכי הצבא ולמפקדיו –

אלא גם בכך שהפעם נשאוהו חיילים ומפקדים במדים, ולא רק רבנים המשמשים להם לפה. זאת, תוך כדי שימוש תקדימי ברשתות החברתיות.

קריאת התיגר החרד"לית העניקה תמיכה לצמיחת תופעות חדשות של התקוממות מצד לוחמי הצווארון הכחול. בדומה לקול החרד"לי, גם לוחמים אלה – ובעיקר לוחמי מילואים – עשו שימוש תקדימי במדיה החברתית כדי להתריס נגד הצבא, בעודם במדים. ואולם, בשונה מהחרד"לים, לא היה זה קול מאורגן. לקולם של לוחמי הצווארון הכחול היו כמה ביטויים ייחודיים, ובראשם תיעוד מופגן בגאווה של פעולות אלימות, כגון הרס בתים, ביזה, חורבן מסגדים ואף התעללות בעצירים (בגדה המערבית), לצד קריאות שטנה ונקמה נגד עזתים.

טון זה הוסלם כאשר בינואר 2024 תועדה אוגדת מילואים המשתחררת משירות ומניפה על גבי רכביה שלטים – "גם אותנו שחררו בלי להכריע". האות למ"ד עוצבה כלמ"ד של "הליכוד". הייתה זו הפגנה פוליטית במדים לכל דבר. והשיא נרשם ביולי 2024 בפרשת שדה תימן – מעצר של כמה לוחמי מילואים מכוח 100 של המשטרה הצבאית (שתפקידו לרסן אלימות של עצירי חמאס), שנחשדו בהתעללות בעציר במחנה שדה תימן, מחנה המעצר של עצירים עזתיים במלחמה, הביא לניסיון פריצה של תומכיהם לבסיסי שדה תימן ובית ליד, בלוויית פוליטיקאים ממפלגת עוצמה יהודית בראשות בן גביר.

המלחמה הגבירה את מחאתם של לוחמים שחשים שוליות חברתית, בעיקר בהשוואה ל"צבא ההייטק" – זה שלצד גינוי אירועי שדה תימן, זכה להילה על ביצועיו בלבנון, באיראן ובתימן. לוחמים אלה רואים עצמם כמי שנושאים בעול של לחימה קשה ומתסכלת, שאינה זוכה להערכה בחברה ואינה מספקת יתרון בשוק העבודה. בדומה לפרשת אזריה, תסכולם התפרץ כשהרגישו מופקרים על ידי מערכת המשפט הצבאית וכאשר, לתחושתם, נמנע מהם ניצחון צבאי.

קריאות התיגר של החרד"לים ושל לוחמי הצווארון הכחול צמחו על רקע מחוללי המאבקים שסקרתי, ובמרכזם כוח המיקוח המוגבר של מי שמנסים לקדם את מעמדם בצבא, מונעי התסכול מזיהוי הצבא עם לחימת ההייטק, וכל זאת תוך מינוף פוליטיקת הזהויות. כוח המיקוח אף התעצם כאשר, בעיקר מנקודת מבטם של משרתי המילואים בצבא היבשה, הם רכשו לעצמם זכות חריגה להשמעת קול לאור רמת הבררנות הגבוהה של שירות המילואים ההופכת אותם למיעוט קטן מאוד. לא זו בלבד שמערך המילואים הצטמצם מאוד ערב המלחמה, אלא הרכבו החל לשקף את השינויים במערך החובה. לפיכך גברה בו הנוכחות של לוחמים דתיים ויוצאי המעמד הבינוני-נמוך, כפי שהראה מיפוי ההרכב של חילי המלחמה, מה שמעיד על שיעורי ההתמדה הגבוהים של קבוצות אלה במערך, שהפך להתנדבותי בפועל.

יתר על כן, כושר המיקוח של קבוצות אלה מול הצבא התחזק בשל נסיבות המלחמה המיוחדות. הלוחמים חשו שנטל ההקרבה מונח על כתפי מעטים הנדרשים לסיכון חיים ולמשכי שירות ארוכים בעזה. תחושה זו התעצמה לנוכח השיעור הגבוה של לוחמים המזוהים עם הימין והימין הדתי, שלשיטתם מחלצים את המדינה מאסון שנכפה עליה בידי ממשלות תבוסתניות והוחרף בשל תרומת השמאל להחלשת הצבא במחאתו נגד ההפיכה המשטרית ותפקוד ראשי הצבא. קולות התיגר האלה לא היו רק שיקוף פוליטי של שינוי הרכב הצבא וההשלכה האידיאולוגית של השינוי, אלא ביטוי של הצטברות התנאים הנלווים האחרים שמניתי והמאפשרים את קריאות התיגר המוגברות.

שתי קריאות התיגר שחזרו בצל המלחמה גם חידדו את מתווה יגאל לוינשטיין לעיצוב מחדש של זהות הצבא: חתירה בלתי מתפשרת לניצחון במושגי הכרעה ולא הרתעה, התנגדות לריסון, שלילת ההכרה בקטגוריה של חפים מפשע, וגאווה בהפעלת אלימות וביצר הנקם. שתי הקריאות לא רק אתגרו את הצבא, אלא אף שיבשו את המדרג הפיקודי בהתנהגות החורגת מפקודות הצבא, כמו ביזה והרס שיטתי של מבנים.ⁱⁱ

מאבקי הזהות הללו שימשו כתגובת נגד למחאת המילואים. ראשית, הם ביטאו התנגדות לנוכחות הבולטת של המעמד הבינוני-חילוני בתחילת המלחמה, ובעיקר לתפקיד המרכזי שמילא ארגון "אחים לנשק" ולהערכה הרבה שקיבל. בקרב תומכי ההפיכה בעבר, שמובילים כיום את מאבקי הזהות בצבא, עורר הדבר תסכול וכעס.

שנית, קריאות התיגר מתוך צבא היבשה עלו גם בתגובה לטייסים, שהתנהלותם במחאה שידרה מסר מרומוז ולפיו יכולת הלחימה של הצבא תלויה בהם. כך ביקשו הלוחמים להדגיש את תרומתם שלהם ולחדד את השאלה מי באמת תורם יותר; בייחוד לאור יכולתם לטעון שהמחאה עצמה החלישה את הצבא ועודדה את חמאס לתקוף, וכך להציג הבחנה ברורה בין מי שמזיקים לביטחון לבין מי שמגינים עליו.

סיכום

מאמר זה הציג את מאבקי הזהות הפנימיים המתחוללים בצבא מאז ההתנתקות. המשותף לכל ארבעת המופעים של מאבקי הזהות שתיארתיו הוא התמודדות על זהות הצבא, על מערכת הערכים והסמלים שלו ועל השאלה מי יכולה להצטייר בחברה כאליטה הצבאית. בכל המופעים נשמעו בצבא קולות מפי מסה של לוחמים בעלי זהות משותפת, תוך כדי טשטוש הגבולות בין קולות החיילים ובין קולות הרשתות החברתיות התומכות בהם.

הזנת המאבקים אלה את אלה הובילה לרדיקליזציה שלהם. יש לצפות להסלמה של המאבקים בעתיד, ככל שיתחדדו מחלוקות פוליטיות על דרכה הצבאית של ישראל, על הגורמים למלחמה ועל תוצאותיה, וישנו אף פוטנציאל לאלימות חיילים, אם אלו שעברו על החוק במלחמה יועמד

ⁱ פרופ' יגיל לוי הוא מייסד וראש מכון האוניברסיטה הפתוחה לחקר יחסי חברה-צבא בישראל.
ⁱⁱ לסקירה מקיפה של תופעות אלה ומשמעותם ראו: לוי, י., ולרר, ז. (2025). "חוות דעת ציבורית: מאבקי זהות מתחפשים לבעיית משמעת". האוניברסיטה הפתוחה: מכון האוניברסיטה הפתוחה לחקר יחסי חברה-צבא.